

2-bosqich 1-semester.
11-mavzu: Aniqlovchi va uning turlari

TILAME

Ona tili

Abdukadirova M.M

Reja:

1. Aniqlovchi haqida ma'lumot berish.
2. Aniqlovchining ma'no turlarini.
3. Izohlovchi haqida ma'lumot

TIIAME

Ma'lum bir gap bo'lagi vazifasida kelgan predmetni bildiruvchi so'zlarga bog'lanib, uning belgisini bildirgan bo'lak **aniqlovchi** hisoblanadi.

Masalan, Shakar qovunlarning mayin hidlari sabo bilan tarqalar sekin gapida nima tarqaladi? so'rog'iga shakar qovunlarning mayin hidlari birikmasi javob bo'ladi. Demak, bu birikmaning hammasi yaxlit holda birikmali ega vazifasida keladi. Birikmali ega, o'z navbatida, aniqlovchi va aniqlanmish qismlariga bo'linadi: shakar qovunlarning (qaratqich aniqlovchi) mayin hidlari (aniqlanmish). Qaratqich aniqlovchi ham, aniqlanmish ham birikmali bo'lib, ular sifatlovchi va sifatlanmishlardan tashkil topgan. Shakar (sifatlovchi) qovunlarning (sifatlanmish), mayin (sifatlovchi) hidlari (sifatlanmish).

ANIQLOVCHINING IFODALANISHI - 1

TILAME

ANIQLOVCH

SIFATLOVCHI ANIQ1LOVCHI

*Qanday? Qanaqa? Qaysi?
Necha? Nechanchi? Qancha?
Qaerdagi?*

IFODALANISHI:

Son, sifat, olmosh,
sifatdosh, ravish:

*-Biz zukko va barkamol avlodni
tarbiyalayapmiz.*

Ot

Ibora

*Gapdag'i biror bo'lakning boshqasiga
qarashli ekanini bildiradi:
Radiodan **mayin** kuy taralmoqda.*

IFODALANISHI:

Ot, olmosh

Otlashgan so'z

Ibora

QARATQICH ANIQLOVCHI

*Kimning? Nimaning?
Qaerning? Qaratqich-
aniqlovchi tomonidan
aniqlangan bo'lak
q a r a t q i ch deyiladi.*

*Said boshliqning so'zini diqqat
bilan eshitdi.*

Saksonning yarmi qirq.

*Og'zi bo'shning ichida gap
otmas...*

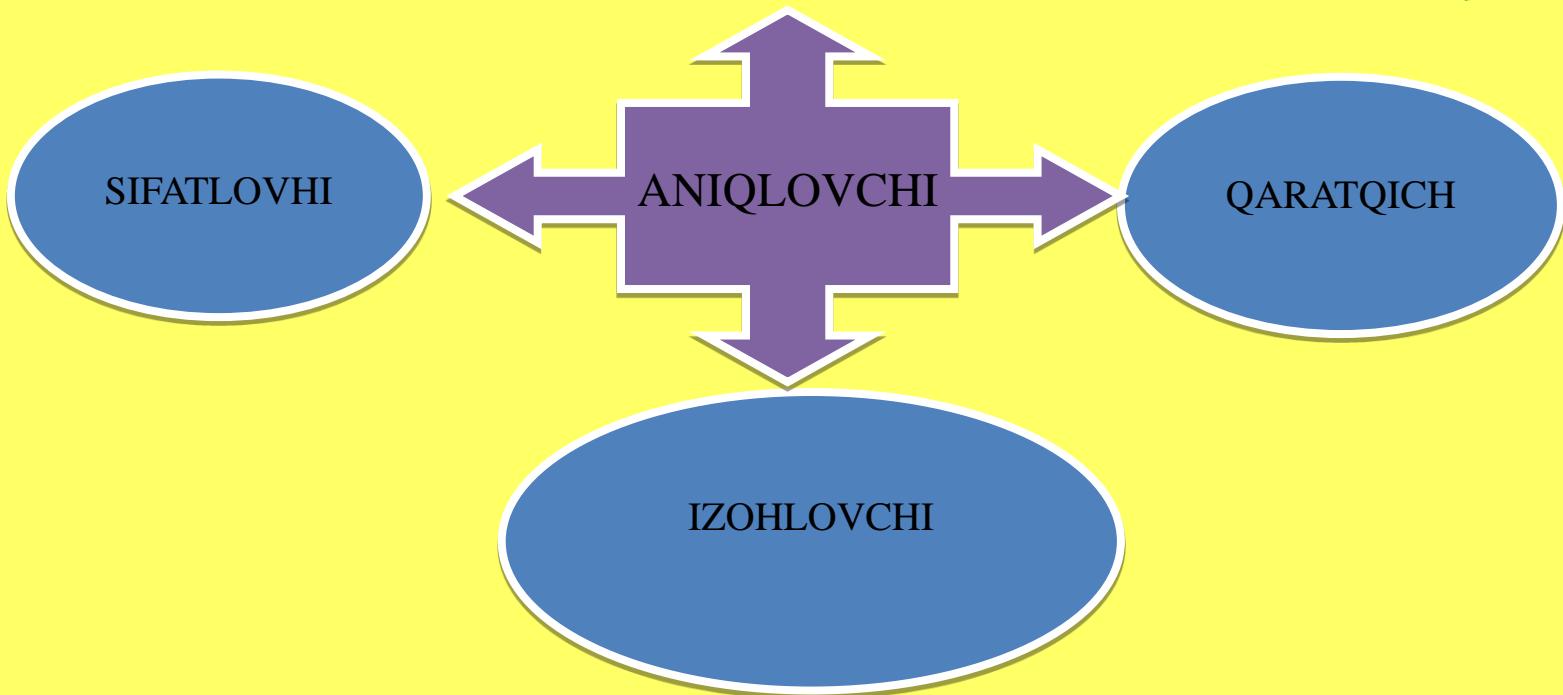
*! Bolalar uyi bu yerdan ancha olisda.
(-ning qo'shimchasisiz ham ishlatiladi)*

Aniqlovchilar sifat, olmosh va sifatdoshlar bilan ifodalanadi.

Aniqlovchilar predmetning qanday belgisini ifodalashiga ko‘ra uch turli bo‘ladi:

- a) sifatlovchi aniqlovchilar;
- b) qaratqich aniqlovchilar;
- c) izohlovchi aniqlovchilar.

Esda saqlang. Bir predmetning boshqa predmetga qarashlilik belgisini bildirgan aniqlovchiga **qaratqich** aniqlovchi deyiladi. Masalan, Mirzacho‘lning shamoli. O‘rik guli kabi.

Juda muhim. Qaratqich aniqlovchi qaratqich, qaratqich aniqlovchi bog‘langan bo‘lak esa qaralmish deyiladi. Qaratqich va qaralmish munosabati qaratqichli birikma hisoblanadi.

TILAME

Qaratqich aniqlovchi qaratqich kelishigi shaklini, qaralmish egalik qo'shimchasi shaklini olgan bo'ladi. Ba'zan bu shakllar ifodalanmasligi mumkin. Qaratqich va egalik shakllarining ifodalanishi quyidagicha bo'ladi:

- a) ot+qaratqich-ot+egalik
- b) ot+qaratqich-ot+□
- c) ot+□ - ot+egalik
- d) ot+□ - ot+□

Litseyning ko'rinishi
Quyoshning nuri
Shahar ko'chalari
Bozor ko'cha

TIIAME

Juda muhim. Qaratqichda qaratqich kelishigi doimo tushib qola bermaydi. Agar qaratqich atoqli otlar, olmoshlar, otlashgan so‘zlar bilan ifodalangan bo‘lsa, albatta, qaratqich kelishigi bilan qo‘llanadi. Shuningdek, qaratqich va qaralmish o‘rtasida boshqa bir so‘z bo‘lsa, qaratqich kelishigi tushib qolmaydi. Masalan, *Mirzacho ‘l shamoli*, *Mirzacho ‘Ining sovuq shamoli*.

Qaratqich bilan qaralmish o‘zaro shaxs-sonda moslashadi. Masalan: *Mening daftaram*, *sening daftaring*, *uning daftari*.

Aniqlovchini ng ma`no turlari	Izohi	So`rog`i	Shakllari	Misollar	Izohlovchi aniqlovchi
1. Sifatlovchi aniqlovchi	Predmetning belgisini(maza-ta'm, xususiyat, miqdor, tartib) bildiradi.	Qanday? Qaysi? Qayerdagi? Qachongi? Nechanchi?	Fe'l, sifat, ot, ravish, taqlid so'z, olmoshlar.	Ilg'or ishchilarga mukofotlar topshirildi.	Ayrim otlar, hatto atoqli otlar ham ba'zan bir necha shaxslarni ifodalashi mumkin. Bunday vaqtda ko'pincha qaysi Ahmad, qaysi Karim singari so'roqlar yordamida gap kim haqida ketayotganligini aniqlashtirib olamiz. Ana shu vaqtarda izohlovchilarga ehtiyoj tug'iladi. Esda saqlang. <i>Predmetni boshqa bir nom berish bilan aniqlaydigan bo'lakka izohlovchi aniqlovchi deyiladi.</i> Masalan, akademik Habib Abdullayev, Jo'ra soatsoz, dutorchchi qizlar kabi.
2. Qaratqich aniqlovchi	Hokim bo'lakdan anglashilgan predmetning uch shaxsdan biriga qarashli ekanini bildiradi.	Kimning? Nimaning?	Ot, olmosh, otlashgan so'zlar.	Bizning eshon kabobpazlarning piridir.	Esda saqlang. <i>Izohlovchi bog'langan hokim bo'lak izohlanmish deyiladi. Izohlovchi va izohlanmish munosabati izohlovchili birikma sanaladi.</i> Izohlovchi-izohlanmish munosabati sifatlovchi-sifatlanmish munosabatiga o'xshaydi, lekin ular qanday so'zlar bilan ifodalanishi bilan farq qiladi. Sifatlovchi-sifatlanmish munosabatida sifatlovchi, asosan, sifat va sifatlashgan so'zlardan ifodalanadi. Sifat+ot ko'rinishida bo'ladi. Solishtiring: <i>qizil gul</i> (sifatlovchi-sifatlanmish); <i>professor G'ozi Olim Yunusov</i> (izohlovchi-izohlanmish). Izohlovchi taxallus va o'xshatish ma'nolarini bildirganda, izohlovchi bilan izohlanmish o'rtasiga tire qo'yiladi. Masalan, <i>Erk kuychisi — Abdulhamid Cho'lpon she'rlarini sevib o'qiymen.</i> <i>Hayotning poyonsiz ummoni ichra Bor shunday g'ariblar — temirlar hissiz.</i> (A. Oripov)
3. Izohlovchi aniqlovchi	Aniqlanmishning millati, jinsi, kasb-kori, nasl-nasabi, unvoni, laqabi, yoshi, qarindoshligi kabi qo'shimcha belgilarni bildiradi.	Kim?Qaysi?	Ot, otlashgan so'zlar	Juman pismiqning askiyalarini eshitdir.Kapitan Mansurov so'zladi.	

ANIQLOVCHINING IFODALANISHI-2

TILAME

SIFAT

SON

OLMOSH

SIFATDOSH

OT

-Qiziqarliroq topshiriq bering!

- Alisherdan bitta qalam oldim.

-Bu mashina dadamniki !

-So‘zlayotgan kishi menga
qaradi.

-Zavod ishchilari shanbalikda
faol qatnashdilar.

Mashqlar

TIIAME

I.Ko‘chiring. Aniqlovchilarni topib, so‘rog‘i, ifodalanishi va qaysi so‘z bilan bog‘lanib kelganini ayting.

Alisher rastalardan ildam o‘tib bordi. Bozor chekkasidagi qo‘l yozma kitoblar taxlab qo‘yilgan kichik do‘konchalar uning e`tiborini jalb qildi. Bu sovuq va nim qorong‘i do‘konchalarda inson aqlining xazinalari o‘yma guli charm muqovalarga o‘ralib taxlanib yotardi. Kitob do‘konlari yoniga muqovasoz ustalarning do‘koni joylashgan. Alisher to‘xtab, mashhur muqovasoz ustaning gul solish oldidan charmni tarang qilib tortib, iylashini uzoq tomosha qildi. Ayniqsa, anna shu rastalarda Alisher o‘zining hirotlik ekanini yaqqol his etdi. eski qo‘l yozmalarning hidini huzur qilib iskarkan, u ketishga shoshilmasdi. (L.Bat.)

TILAME

III.Nuqtalar o‘rniga berilgan so‘zlardan mosini qo‘shib ko‘chiring.

1. Farg‘onalik ... terimchi Fayziniso opa mavsum oxirigacha 10 ming kilogramm paxta terib berishga ahd qilgan edi. 2. Manzura ... sinfda o‘qiydi. 3. Bahorning ... shabadasi kishiga orom beradi. 4. Paxta maydonida ... mashinalar paxtalarni yig‘ib bormoqda. 5. esdi ... shamollar, izg‘irinlar, bo‘ronlar. 6. Oyoqlarimiz ostida ... qor g‘ijirlaydi. 7. narsa oltin bo‘la bermaydi.

So‘zlar: paxta terar, kuchli, yoqimli, yaltiroq, oppoq, ilg‘or, oltinchi.

Mavzu yuzasidan test topshiriqlari.

TIIAME

1.Qaysi gapda sifat aniqlovchi vazifasida qo‘llangan?

- A. To‘g‘ri yursang murodingga oson yetarsan B. Ayol sochlari parishon, oyoqlari yalang, yoqasi ochiq ko‘chaga otiladi
C. Bir xotin sabzavotlar solingan xaltasini ko‘tarib kelayotgandi D. Har narsaga qiziqish-biz uchun eski odat.

2.Qaysi gapdagи aniqlovchi narsa-buyumning qarashliliginu ifodalagan?

- A. Bu kitoblar kimniki? B. Yangi binolar qishloqning husniga husn qo‘shmoqda
C. Shu payt ichkaridan ship-ship qadam tovushi eshitildi. D. Uzoq-yaqinlardan odamlar yig‘ila boshladи

3.Olmosh bilan ifodalangan sifatlovchi-aniqlovchini toping.

- A. Har kimning niyati o‘zining yo‘ldoshi B. Bu o‘lkada har narsa bordir
C. Avval o‘z aybingni bil keyin birovdan kul D. Yaxshi niyatli kishilarining ahdi - shu
E. Kimning ishi to‘g‘ri bo‘lsa u doim bexavotir bo‘ladi.

4.Ot bilan ifodalangan sifatlovchi aniqlovchi qaysi gapda?

- A. Bir azobning bir rohati bor B. Supada qator o‘tiribmiz
C. Shu paytda uy eshigi ochildi D. Zumrad bahorni kim sevmaydi
E. Qorong‘ida chuqur ho‘rsindim.

Uyga vazifa: I. Sifatlovchi va sifatlanmishni so‘z birikmasi tarzida ko‘chiring.

1. Bu yerda yangi imoratlar, ko‘m-ko‘k paxtazorlar bor.
2. Bektemir chiqib borayotgan qir yon bag‘ri pakana dublar bilan qoplangan edi.
3. Karima 3-kursni «a’lo» baholar bilan bitirdi.
4. Shahar o‘rtasidagi qalın akas daraxtlari soyasiga joylashgan oq imoratda mohir po‘lat quyuvchi Hafiz G‘aniyev turar edi.

TIIAME

II. Qaratqich-aniqlovchili gaplarni ko‘chirib, qaratqich-aniqlovchilarning tagiga chizing.

1. O‘smoqdamiz biz, yosh avlod, qalbimizda zo‘r istak.
2. Uzoqdan ko‘ringan yashil qishloq - bizning qishloq.
3. Yigitlar bolaning orqasidan kichkina ko‘chaga qayrilishdi. (O.)
4. Xayol surib o‘tirgan Farida shoshilib ko‘chaga yugurdi.
5. Daryoning har ikki yuzida poyonsiz tayga- ulkan daraxtzor - quloch yoyib yotadi. (V.Ajayev.)
6. Kuzning oltin barglari suv yuzida suzar edi. (M.G.)
7. Toshkentda o‘n birinchi avtobus Navoiy ko‘chasidan o‘tadi.